

ВПЛИВ ЖІНОК-ДЕПУТАТІВ НА ЗАКОНОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ГЕНДЕРНИХ ПРАВ

У статті досліджується, яким чином жінки-депутати впливають на законотворчу діяльність, наскільки ефективно вони захищають права жінок. Автором розглянуті основні фактори, які перешкоджають жінкам-парламентаріям згадженено відстоювати інтереси жіночого електорату, та розкритий взаємозв'язок дескриптивного та субстантивного гендерного представництва в легіслатурах. Аналізується законотворча діяльність жінок-депутатів у Верховній Раді України у контексті вирішення гендерних проблем.

Ключові слова: парламент, законотворча діяльність, представництво жінок, дескриптивне представництво, субстантивне представництво.

Nadiya Gerbut. The impact of female deputies in the law-making activities in the context of the protection of gender rights. The article explores how female deputies influence on the law-making activities, how effectively they protect the rights of women. The main factors that impede female parliamentarians in concert to defend the interests of the female electorate are examined. The article also reveals the relationship between descriptive and substantive gender representation in legislatures. Author analyses the legislative work of women deputies in the Verkhovna Rada of Ukraine in the context of addressing gender issues.

Key words: parliament, law-making activities, women's representation, descriptive representation, substantive representation.

Збільшення представництва жінок у політиці, зокрема в парламентах, розглядається світовою спільнотою як необхідна умова легітимації влади та демократизації суспільства. Процеси демократизації у сучасному світі нерозривно пов'язані із захистом прав жінок, що передбачають гендерний паритет у прийнятті політичних рішень, але поряд з тим, постають конкретні питання, пов'язані з впливом жінок-депутатів на політичні процеси.

Залежність поведінки жінок у легіслатурах від рівня їх представленості розглядалася такими дослідниками, як Дж. Кровлей, С. Керрол, С. Чайлдс, М. Крук та ін. Якщо одні експерти стверджують, що рівень представництва жінок у парламентах майже не впливає на законотворчу діяльність щодо захисту прав жінок, то інші, навпаки, доводять безпосередню залежність дескриптивного та субстантивного представництв [1].

Полярність результатів досліджень щодо взаємозв'язку дескриптивного та субстантивного гендерного представництва у легіслатурах вказує на необхідність проведення подальшого вивчення цього питання. Крім того, у контексті актуалізації проблематики розширення представництва жінок в органах влади, зокрема у легіслатурах, постає питання спроможності жінок-депутатів об'єднуватися, щоб злагоджено репрезентувати інтереси жіночої частини електорату як гомогенної групи.

Метою статті є дослідження впливу жінок-парламентаріїв (залежно від їх особистих характеристик та рівня представленості в парламентах) на законотворчу діяльність, у першу чергу, спрямовану на захист інтересів жінок.

Значна група дослідників, зокрема І. Даймонд, С. Керрол, Е. Тейлор, Дж. Кларк, Д. Грін та ін., доводять, що жінки в легіслатурах більшою мірою, ніж чоловіки репрезентують інтереси жінок, причому двома шляхами. Перший шлях – це зайняття більш ліберальних позицій стосовно широкого спектра питань, таких як, наприклад, соціальне забезпечення, захист навколишнього середовища, суспільний розвиток, охорона здоров'я тощо. Другий шлях – це підтримка з боку жінок-парламентаріїв феміністських (або ліберальних) пропозицій, що стосуються вирішення суто жіночих питань та діяльності жіночих політичних організацій [2, с. 129].

Деякі дослідження, навпаки, виявляють, що гендерні відмінності депутатського корпусу майже не впливають на законодавчу діяльність. На прикладі діяльності Асамблеї штату Нью-Йорк М. Барнелло визначила, що жінки-законодавці аж ніяк не більшою мірою, ніж їхні колеги-чоловіки, підтримували прожіночі та профеміністські законодавчі ініціативи щодо охорони здоров'я, сексуальних домагань, захисту дітей тощо.

Невелика частина досліджень, навпаки, демонструє, що члени легіслатур жіночої та чоловічої статі мають різні погляди стосовно усіх питань. У кінці 1980-х рр. С. Томас вивчала поведінку членів Асамблеї штату Каліфорнія і виявила гендерну різницю у підтримці законодавчих ініціатив, що стосувалися прав жінок – жінки-законодавці більш активно захищали жіночі інтереси, ніж їхні колеги-чоловіки. Але в той же час, як зазначала дослідниця, жінки-члени Асамблеї не були більш ліберальними щодо інших законодавчих питань.

Американські дослідники, такі як С. Уелх, А. Вега, Дж. Фаєрстоун та ін. зазначали, що найбільша гендерна розбіжність щодо законодавчої діяльності притаманна республіканцям [2, с. 129–131].

М. Джонсон, С. Керрол, Х. Стенвік, П. Клімен та ін. зробили у своїх дослідженнях висновки, що жінки-демократи більшою мірою, ніж жінки-республіканці, підтримують ліберальні та феміністські позиції в політичних питаннях [3, с. 11–12].

С. Керрол зазначає, що жінки-депутати не є монолітною групою, а мають різні пріоритети, переваги, біографію тощо. В процесі дослідження вона розглянула вплив партійної належності, політичної ідеології, відношення до фемінізму та расової належності на законотворчу діяльність членів Конгресу США (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив особистих характеристик на активність конгресменів США жіночої та чоловічої статі щодо роботи над законопроектами, які стосувалися прав жінок (1988 р.) [3, с.12].

	Сенат		Палата представників	
	жінки, %	чоловіки, %	жінки, %	чоловік, %
Партія				
Демократична	74,5	44,9	65,2	38,8
Республіканська	50,6	32,8	46,2	32,9
Ідеологія				
Ліберальна	90,5	76,9	73,3	65,3
Поміркована	65,3	43,1	56,3	33,3
Консервативна	38,6	25,0	39,2	26,8

Продовження Табл. 1

Самоідентифікація				
Фемініст(ка)	79,5	50,0	70,9	49,3
Нефемініст(ка)	51,0	36,7	44,9	32,9
Раса				
Афроамериканець(ка)	83,3	50,0	85,7	45,5
Білий(ла)	62,8	37,0	55,9	35,7

Дані таблиці свідчать про те, що такі характеристики, як належність до демократичної партії, сповідування ліберальної ідеології, належність до феміністського руху, будуть підвищувати вірогідність того, що парламентарій (як жіночої, так і чоловічої статі) буде більш активно працювати над законопроектами, які стосуються проблем жінок.

Вплив індивідуальних характеристик депутатів на ефективність прийняття політичних рішень в інтересах жіночої частини електорату розглядався також у ґрунтовних дослідженнях 2006 р. М. Хтуна та Т. Пауера на прикладі Національного Конгресу Бразилії. В роботі були виокремлені три ключові моменти щодо підтримки депутатами гендерних питань. По-перше, дослідники стверджують, що ліберальні та прогресивні думки, пов'язані з гендерною рівністю, більшою мірою співвідносяться з партійним членством, ніж зі статтю політика.

Наприклад, ліві партії дуже часто мають свою чітку програмну позицію щодо неоднозначних гендерних питань. По-друге, коаліційна підтримка може бути різною, залежно від суті гендерної проблематики. Наприклад, схвалення з боку парламентаріїв рішення щодо встановлення гендерних квот на законодавчому рівні не сприяло більшій лібералізації законодавства про аборти. По-третє, існує суттєва різниця між ставленням політиків до гендерних проблем та реально прийнятими рішеннями, що пояснюється інституційним консерватизмом та пріоритетами виконавчої влади.

Унаслідок проведених досліджень М. Хтун і Т. Пауер дійшли висновків, що хоча і існують загальні інтереси жінок як гомогенної групи в гендерно структурованому суспільстві, але вони можуть ставати другорядними через інші групові інтереси – партійні, класові, регіональні тощо [4, с. 83].

На противагу думкам, що більше значення для проведення ефективної гендерної політики має партійна належності, ніж статеві, С. Керрол зазначає, що дуже часто в консервативних партіях жінки були набагато прогресивнішими у вирішенні гендерних питань щодо зрівняння зі своїми однопартійцями-чоловіками.

Феміністки вважають, що обрані у легіслатури жінки більшою мірою, ніж чоловіки, здатні розуміти і відчувати проблеми жінок, а тому будуть проводити чутливу до жіночих питань політику. Таким чином, обрання більшої кількості жінок, тобто збільшення дескриптивного представництва, розглядається як важлива стратегія посилення політичної діяльності в інтересах жінок, тобто збільшення субстантивного представництва.

Питання взаємозв'язку дескриптивного та субстантивного представництв порушувалися не тільки представниками фемінізму. Науковці, зокрема К. Емандсен та Е. Філліпс, також висували гіпотези, що ступінь значущості проблемних питань якоїсь групи в політичному процесі залежить від кількості політичних позицій, які належать членам цієї групи. При цьому дослідники наголошували, що збільшення дескриптивного представництва не гарантує збільшення представництва субстантивного, хоча підвищує шанси для його реалізації [3, с. 3–4].

Провівши емпіричні дослідження, С. Томас (Thomas) дійшла у своїй роботі (1994 р.) висновку, що зі збільшенням частки жінок у законодавчих органах зростає кількість законопроектів та прийнятих законів в інтересах жінок [5, с.105]. Пряму залежність ефективності законодавчої діяльності, що враховує жіночі потреби від кількості жінок у парламентах, також емпірично доводили у своїх дослідженнях такі науковці, як К. Бреттон, К. Хейні, М. Конвей, Г. Штоернагель, Д. Аерн, Б. Рейнголд та ін. [6].

Понад те, деякі дослідники, зокрема М. Сант-Джемен (Saint-Germain), констатували, що збільшення рівня представництва жінок приводить не тільки до збільшення кількості законопроектів, що враховують інтереси жінок, а й до прискорення їх прийняття. При цьому такі дослідники, як С. Чайлдс, Н. Нортон, М. Сверс, К. Розенталь та ін., вважають, що, крім партійної належності, жінкам заважають спільно діяти в легіслатурах такі фактори, як членство у певному законодавчому комітеті, інституційні норми, недостатній до-

свід законотворчої діяльності та інші політичні складові, зокрема, виборча система [7, с. 732].

Необхідно зазначити, що існує низка досліджень, що заперечують залежність кількості законопроектів щодо прав жінок від розширення жіночого представництва. К. Бреттон провела ретроспективний аналіз законотворчої діяльності парламентів різних країн, в яких частка репрезентації жінок зросла приблизно від 5% до 27%, і дійшла висновку, що на ефективність врахування інтересів жінок це майже не вплинуло [8, с. 120–123].

Особливий інтерес для досліджень становить гендерна різниця в поведінці політиків під час проведення дебатів у законодавчих органах.

У легіслатурах, що належать до гендерно нейтральних інститутів, зокрема в комітетах, законодавці, незалежно від статі, мають право на рівних брати участь в обговореннях законопроектів та дискусіях. Якщо парламентарії-жінки мають свої пріоритетні питання, своє бачення вирішення певних проблем, то вони теоретично мають можливість (так само як і члени комітету чоловічої статі) впливати на прийняття політичних рішень. Але на практиці, як доводить Дж. Йодер, жінки мають менший вплив на хід комітетських слухань, ніж їхні колеги-чоловіки, причому активна діяльність жінок-законодавців у комітетах спричиняє негативне ставлення до них з боку їхніх колег чоловічої статі [9, с. 68].

Л. Кеслен аналізувала у 1994 р. дебати, які проводилися в комітетах легіслатури штату Колорадо і виявила, що зростання участі жінок в обговоренні законопроектів викликає вербальне домінування з боку колег-чоловіків [10].

К. Тамеріус, досліджуючи у 1995 р. гендерну різницю у поведінці конгресменів США, дійшла висновку, що конгресмени-жінки більше ніж у шість разів (порівняно з колегами чоловічої статі) виступають щодо питань, які стосуються проблем жінок. К. Уолш, проаналізувавши у 2002 р. дебати членів Палати представників, що проходили з питань соціального забезпечення, абортів, наукових досліджень, судочинства і оборони, виявила, що законодавці-жінки більше зверталися до проблем маргіналізованих соціальних груп (наприклад, одиноких матерів) і до свого особистого жіночого досвіду (наприклад, материнства).

Схожі результати були отримані і під час дослідження парламентських дебатів в інших країнах, де на той час не були впроваджені гендерні квоти. Наприклад, Ш. Бротен і С. Палмері, проаналізувавши дебати у 1999 р. стосовно дозволу евтаназії в Австралійському парламенті, визначили, що законодавці-жінки більшою мірою порушували питання моралі та етики (часто спираючись на досвід жінок, які мали в сім'ях тяжко хворих родичів), ніж їхні колеги чоловічої статі.

Дослідження, які Л. Трімбл у 1997 р. провела в Канаді, а С. Грей у 2002 р. в Новій Зеландії, визначили, що збільшення кількості жінок у парламентах характеризується підвищенням рівня їхньої активності в дебатах щодо питань, пов'язаних із захистом дітей, відпусткою для батьків, виплатами, домашнім насильством тощо [11].

Отже, законодавці-жінки не тільки порушують актуальні для жінок питання, але й привносять у політичні дискусії свій досвід.

Необхідно зазначити, що гендерна ситуація, на яку реагують жінки-парламентарії в кожній країні, має свою специфіку. Наприклад, К. Селіс у своїй роботі (2006 р.) описала результати дослідження репрезентації інтересів жінок у бельгійському парламенті за період 1900 – 1979 рр. Було виявлено, що законодавці жіночої статі концентрували свою увагу або на проблемі рівності жінок, або на тому, що жінки мають свої особливі відмінності [12].

У роботах дослідників, присвячених вивченню позитивних дій, найчастіше розглядалися питання, що стосувалися методів квотування, шляхів впровадження гендерних квот, їхнього впливу на рівень представництва жінок у політичних виборних органах. С. Франсешет, М. Л. Крук та Дж. М. Піскопо дійшли висновку, що гендерні квоти необхідно розглядати не тільки як механізм збільшення кількості жінок у політичних структурах, але й досліджувати зв'язок квотування з процесом прийняття політичних рішень, зокрема, що стосуються жіночих питань [13].

М. Л. Крук зазначає, що прибічники впровадження гендерних квот говорять про їх позитивний вплив на демократизацію суспільства та легітимацію влади, оскільки розширення доступу жінок до прийняття політичних рішень сприяє вирішенню пріоритетних для жінок питань. Крім того, прихильники квот висловлюють думку, що жінки, які пройшли в парламент за квотами, будуть більшою

мірою відстоювати інтереси жінок, оскільки вони розуміють, що змогли стати членами законодавчого органу саме через те, що вони жінки. У той же час поширена думка, що квотування, навпаки, може призводити до ситуації, коли жінки, що пройшли за квотами до парламенту, будуть дистанціюватися від жіночих питань для подолання асоціативних зв'язків щодо способу їх обрання.

Результати досліджень підтверджують ці два припущення. З одного боку, жінки, що були обрані через квоти, мають відчуття зобов'язання діяти в інтересах жінок як соціальної групи, що мотивує їх вносити в політичний порядок денний нові питання. З іншого боку, інші жінки-парламентарії намагаються дистанціюватися від квот і від питань, що стосуються проблем жінок, створюючи собі тим самим імідж «серйозних» політиків. Крім того, часто політиків-жінок звинувачують у сліпому служінні своїм політичним спонсорам, у відстоюванні їхніх пріоритетних інтересів. Ця проблематика пов'язана з відсутністю у жінок політичного досвіду та їх недостатньою присутністю у політичній сфері. Якщо в суспільстві жінки не беруть участі у політиці, а політичне життя регулюється за принципом протекціонізму, то жінки, що пройшли до парламенту за квотами, не мають ресурсів та досвіду зменшити вплив маніпуляцій, які до них застосовуються [14].

Що стосується законодавчої діяльності жінок-депутатів у Верховній Раді України щодо захисту інтересів українських жінок, то ситуація почала змінюватись (незважаючи на надзвичайно малу частку депутатів жіночої статі в парламенті VI скликання – 7,5%) [15, с. 4] після того, як у грудні 2011 р. у Верховній Раді було створене Міжфракційне депутатське об'єднання «Рівні можливості», до складу якого увійшло 15 депутатів. На установчих зборах, що проходили на місяць раніше, було заявлено, що метою об'єднання є:

- підтримка гендерної рівності;
- покращення становища жінок у суспільстві;
- надання політиці рівних можливостей цілеспрямованості та системності;
- об'єднання зусиль законодавчої і виконавчої влади та громадського сектору щодо захисту прав жінок, створення рівних можливостей на практиці, які мають забезпечувати рівні можливості

у громадсько-політичному житті, культурній діяльності, у здобутті освіти, професії, у праці і винагороді за неї правовим захистом;

– сприяння процесу адаптації законодавства України, що стосується захисту прав жінки і створення рівних можливостей до законодавства Європейського Союзу;

– активізація діалогу з неурядовими громадськими організаціями, що опікуються гендерною політикою, темою рівних можливостей [16].

У Верховній Раді України VII скликання МФО «Рівні можливості» було знову створено, про що 11 січня 2013 р. на засіданні парламенту повідомив голова ВР В. Рибак. Об'єднання з самого початку позиціонувало себе як спільний проект, у першу чергу, жінок-депутатів з різних партій. Про це свідчить і різна партійна належність трьох співголів – Ірина Бережна з Партії регіонів, Ірина Геращенко з «УДАРу», а Олена Кондратюк є членом ВО «Батьківщина». Хоча необхідно зазначити, що в новому скликанні парламенту частка депутатів-чоловіків в об'єднанні «Рівні можливості», яке складалося з 27 членів, становила 30 %.

Члени МФО спільно зареєстрували законопроекти, зокрема, зміни до Адміністративного кодексу щодо посилення відповідальності за домашнє насилля, зміни до Сімейного кодексу щодо захисту прав дітей та внесення змін до законодавства щодо забезпечення рівних можливостей одиноких батьків і матерів. Крім того, як зазначила І. Геращенко, активна позиція об'єднання сприяла тому, що політичні партії збільшили присутність жінок у виборчих списках 2012 р. [17]. Але у кінці березня 2013 р. 11 представників парламентської фракції Партії регіонів підписали заяву про вихід із МФО «Рівні можливості», звинувативши об'єднання у тому, що воно перетворилося на майданчик для з'ясування міжпартійних відносин та в рупор для критики влади. При цьому депутати-регіонали заявили, що і надалі будуть захищати права жінок, сприяти процесам встановлення гендерної рівності та демократизації суспільства відповідно до європейських стандартів [18].

Незважаючи на конфлікт, який виник у «Рівних можливостях» між представниками провладної партії та опозиції, міжфракційне об'єднання продовжило свою роботу. Наприклад, після того, як депутати від партії «Свобода» зареєстрували у квітні 2013 р. законо-

проект 2646-1 «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України (стосовно заборони штучного переривання вагітності (абортів)», об'єднання стало організатором круглого столу «Виклики та ризики обмеження репродуктивних прав жінок в Україні», що пройшов у Верховній Раді України 17 травня 2013 р. Після детального обговорення цього законопроекту учасниками заходу, співголова МФО «Рівні можливості» – народний депутат О. Кондратюк від імені МФО висловила позицію, що авторам проекту про заборону абортів треба дослухатися до експертів і відкликати його на доопрацювання, оскільки законодавчі ініціативи, які обмежують репродуктивні права жінок, створюють додаткові ризики та загрози для їхнього здоров'я та життя [19].

Результатом активної позиції жінок-політиків та представників громадських організацій став висновок Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 22 травня того ж року, на розгляд якого був поданий резонансний законопроект – рекомендувати Верховній Раді України за результатами розгляду на пленарному засіданні в першому читанні законопроект відхилити. У висновку зазначалося, зокрема, що «встановлена на законодавчому рівні заборона проведення штучного переривання вагітності (абортів), за винятком випадків, встановлених законодавством, по своїй суті, порушує норми Конституції України та інших законодавчих актів і, фактично, може бути розцінена як втручання в особисте та сімейне життя жінок» [20].

МФО «Рівні можливості» активно співпрацює з громадськими організаціями, що опікуються гендерною та соціальною проблематикою. Було підписано угоду про співпрацю і спільну роботу над законопроектами з ВГО «Ліга соціальних працівників України» в рамках проекту «Знову до роботи: реінтеграція матерів і батьків до професійного життя після відпустки по догляду за дитиною» та ГО «Громадська варта». Крім того, члени об'єднання регулярно беруть участь у заходах, де порушуються питання гендерної рівності та проводять зустрічі із іноземними експертами з гендерних питань [21].

У жовтні 2013 р. у Верховній Раді відбулися слухання на тему: «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Проблеми і дієві механізми їх вирішення», ініціаторами прове-

дення яких також виступили жінки-депутати з міжфракційного об'єднання «Рівні можливості». Необхідно зазначити, що подібні слухання, присвячені гендерній проблематиці, депутати проводили аж сім років тому. На парламентських слуханнях 2013 р. було озвучено основні проблеми, з якими стикаються українські жінки: нерівність в оплаті праці, гендерні стереотипи щодо місця і ролі жінок, низьке представництво жінок у державній владі та політиці, прояви домашнього насильства щодо жінок тощо. Також детально обговорювалося питання впровадження 30-відсоткового гендерного квотування як необхідної умови подолання гендерної нерівності в Україні, що передбачає прийнята 26 вересня 2013 р. урядом Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року [22].

Висновки: У процесі боротьби жінок за свої права увага, як правило, акцентувалася на проблемі недостатньої представленості жінок у політичній сфері, усуненні жінок від процесів прийняття політичних рішень, що має негативний вплив на легітимність влади та розвиток демократії. Але останнім часом проблему репрезентації жінок почали розглядати не тільки в контексті справедливості паритетного представництва, а також з погляду конкретних змін у політичному житті, зокрема у законотворчій діяльності, як наслідків політичної активності жінок.

На сьогодні найбільш поширеною в науковій літературі є думка, що забезпечення доступу жінок до прийняття політичних рішень позитивно впливає на захист прав жінок, причому ефективність законотворчої діяльності щодо гендерних проблем зростає із розширенням жіночого представництва. Переважна більшість емпіричних досліджень, присвячених гендерному представництву, доводить, що розширення дескриптивного представництва жінок у парламентах однозначно має позитивний вплив на субстантивне представництво, тобто на результативність діяльності жінок-депутатів в інтересах жіночої частини електорату.

Для того щоб зменшити залежність жінок-законодавців від таких факторів, як партійна дисципліна, місце в ієрархічній структурі законодавчого органу, чоловічі «правила гри» тощо, необхідно, у першу чергу, підвищувати професійний рівень та розвивати лідерські якості жінок, які роблять кар'єру в політиці. Як показує сві-

това практика, найбільшого політичного досвіду жінки набувають у партіях, особливо в тих, які підтримують жінок та сприяють їхньому просуванню на керівні партійні посади.

У Верховній Раді законотворча діяльність щодо розв'язання гендерних проблем стала більш помітною з 2011 р., коли було створено МФО «Рівні можливості», що сприяло об'єднанню жінок-депутатів, яких хвилює складне становище українських жінок. Враховуючи досвід інших країн, можна з упевненістю говорити про те, що підвищення рівня представництва жінок в українському парламенті буде сприяти захисту прав жінок через створення відповідної нормативно-правової бази.

Необхідно також зазначити, що збільшення кількості жінок в органах влади сприймається іншими жінками як сигнал, що політика є не тільки суто чоловічою сферою, а що й вони також можуть залучатися до політичної діяльності.

---

1. Див: Crowley J. E. When Tokens Matter / Jocelyn Elise Crowley // *Legislative Studies Quarterly*. – 2004. – № 29 (1). – P. 109 – 136.; *The Impact of Women in Public Office* / edited by Carroll S. J. / Susan J. Carroll. – Bloomington: Indiana University Press, 2001. – 256 p.; Childs S., Krook M. L. Should Feminists Give Up on Critical Mass? A Contingent Yes / Sarah Childs, Mona Lena Krook // *Politics and Gender*. – 2006. – № 2 (4). – P. 522–530.

2. Reingold B. Women as Office Holders: Linking Descriptive and Substantive Representation / Beth Reingold // *Political Women and American Democracy* / ed. by Christina Wolbrech, Karen Beckwith, Liza Baldez. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 128–147.

3. *The Impact of Women in Public Office* / ed. by Susan J. Carroll. – Bloomington: Indiana University Press, 2001. – 256 p.

4. Htun M., Power T. J. Gender, Parties, and Support for Equal Rights in the Brazilian Congress / Mala Htun, Timothy J. Power // *Latin American Politics and Society*. – 2006. – № 4 (Vol. 48). – P. 83–104.

5. Thomas S. *How Women Legislate* / Sue Thomas. – New York: Oxford University Press, 1994. – 205 p.

6. Див: Bratton K., Haynie K. L. Agenda Setting and Legislative Success in State Legislatures: The Effects Gender and Race / K. Bratton, K. L. Haynie // *Journal of Politics*. – 1999. – Vol 61. – P. 658–679; Conway M. M. *Women and Political Participation: Cultural Change in the Political Arena* / M. M. Conway, G. A. Steuernagel, D. W. Ahern. – Washington DC: CQ Press, 1997. – 162 p.;

Reingold B. Representing Women: Sex, Gender and Legislative Behavior in Arizona and California / Beth Reingold. – Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2000. – 338 p.

7. Childs S., Krook M. L. Critical Mass Theory and Women's Political Representation / Sarah Childs, Mona Lena Krook // *Political Studies*. – 2008. – Vol 56. – P. 725–736.

8. Bratton K. A. 2005. Critical Mass Theory Revisited: The Behavior and Success of Token Women in State Legislatures / K.A.Bratton // *Politics and Gender*. – 2005. – № 1(1). – P. 97–125., p. 120–123.

9. Gender Power, Leadership, and Governance / ed. by Georgia Duerst-Lahti, Rita Mae Kelly. – Michigan : The University of Michigan Press, 1995. – 307 p.

10. Kathlene L. Power and Influence in State Legislative Policymaking: The Interaction of Gender and Position in Committee Hearing Debates / Lyn Kathlene // *American Political Science Review*. – 1995. – 88 (3). – P. 560–576.

11. Piscopo M. J. Descriptive Representation, Women's Interests, and Legislative Debates in Argentina, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dss.ucsd.edu/~jpiscopo/Conferences/Piscopo%20APSA%202008%20Final.pdf> (дата звернення: 14.11.2013). – Назва з екрана.

12. Celis K. Substantive Representation of Women: The Representation of Women's Interests and the Impact of Descriptive Representation in the Belgium Parliament (1900-1979) / Karen Celis // *Journal of Women, Politics, and Policy*. – 2006. – Vol. 38, № 2. – P. 85–114.

13. The Impact of Gender Quotas / Edited by S. Franceschet, M. L. Krook, J. M. Piscopo. – New York : Oxford University Press, 2012. – 256 p.

14. Krook M. L. Gender Quotas and Women's Political Empowerment: e-International Relations, June 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-ir.info/2010/06/18/gender-quotas-and-women%E2%80%99s-political-empowerment/> (дата звернення 12.12. 2013). – Назва з екрану.

15. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу. – К.: УЖФ, 2011 – 40 с.

16. У Верховній Раді України створено міжфракційне депутатське об'єднання "Рівні можливості" / Повідомлення 06 грудня 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/51938.html> (дата звернення: 3. 04. 2014) – Назва з екрана.

17. У Верховній Раді України створено міжфракційне об'єднання (МФО) "Рівні можливості" / Повідомлення 25 грудня 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/71344.html> (дата звернення: 3.04.2014). – Назва з екрана.

18. Жінки-регіоналки вийшли з «Рівних можливостей», 30.03.2013 / УНІАН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/770022-jinki-regionalki-viyshli-z-rivnih-mojlivostey.html> (дата звернення: 4.04.2014) – Назва з екрану.

19. МФО «Рівні можливості» просить авторів законопроекту про заборону абортів відкликати свій проект, 27.05.2013 / Верховна Рада України / Комітет з питань європейської інтеграції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comeuroint.rada.gov.ua/komevrouint/control/uk/publish/article; jsessionid=EAA443E0A4D262A9378F5DA0F3CCF16B?art_id=56006&cat_id=45826 (дата звернення: 4.04.2014) – Назва з екрана.

20. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо заборони штучного переривання вагітності (абортів) від 05.04.2013 / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46457 (дата звернення: 4.04.2014) – Назва з екрана.

21. Впродовж другої сесії Верховної Ради України сьомого скликання члени Міжфракційного об'єднання "Рівні можливості" працювали над питаннями гендерної рівності, 12 липня 2013 / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novynu/Povidomlennya/80644.html> (дата звернення: 4.04.2014) – Назва з екрана.

22. Парламентські слухання «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Проблеми і дієві механізми їх вирішення» від 16 жовтня 2013 р. / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/SL161013.htm (дата звернення: 5.04.2014) – Назва з екрана.